

SÜNNETİN ANLAŞILMASI SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Osman Güner*

Günümüz Müslüman düşündür ve yazarlar İslam aleminin bu gün içinde bulunduğu duruma bakarak bunun sebebinin araştırmakta ve kendilerince bir takım çözüm yolları ortaya koymaktadırlar. Zira mevcut durum hakikaten içler acısıdır; bugün birçok İslam ülkesi açlık tehlikesiyle karşı karşıya iken, bir kısmı israfın yükseliş devrini yaşamakta ve maalesef bir kısmı da 1.5 milyar müslümanın gözleri önünde kıyımına uğramaktadır. Batı sömürgeciliğinin ağında, bırakın kültürünü geliştirip kendi hayatına yön vermeyi, tarihi birikimine dayalı mevcut kültürünü dahi bilmemekte ve bu alandaki rekabeti kaybetmişliğinin acısını yaşamaktadır.

Millet olarak bir toplumun geri kalması veya güçlü olması, sadece tek bir sahaya has bir durum değildir. Gelişmenin ve ilerlemenin lokomotifi, hiç şüphesiz kültür ve buna bağlı unsurlardır. İslam kültürünün temelini oluşturan Sünnet'in bugün bu lokomotifin neresinde olduğunu anlamak son derece önemli ve önemli olduğu kadar da ivedilikle çözüm bekleyen bir konu olmaktadır. Esasen bu konu, bütün İslam dünyasını önemli ölçüde meşgul etmektedir. Ancak bu çabalar henüz sürmekle birlikte sadra şifa olacak ölçüde çözüme ulaşıldığından bahsetmek de oldukça zordur¹.

İslam toplumunun oluşumu tarihi açıdan incelendiğinde, bu yapılanmanın temelini iki ana unsurun oluşturduğu görülür. Bunlar: Allah'ın Kitabı Kur'an ve Resulünün Sünnetidir. Peygamber'in (s.a.s.) Veda Haccı sırasında son tavsiyeleri olarak dile getirdiği şu ifadeler de bu gerçeğe açıkça işaret etmektedir:

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Talat Sakallı, "Hüdâî Sünnet-Zevâid Sünnet Ayırımı", Hadis'in Dünyâ, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, Samsun, 1993, s. 39.

“Size, sımsıkı sarıldığınız sürece sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Allah’ın Kitabı ve Resulünün sünneti.”²

Burada öncelikle Peygamber’in (s.a.s.) sünnetinden ne anlaşıldığının ya da nasıl tanımlandığının ifade edilmesi gerekir: “Resulüllah’ın (s.a.s.) kendi yaşadığı dönemde İslam toplumunu inanç, ibadet, tebliğ, siyaset, hukuk, iktisat, eğitim ve ahlak gibi çeşitli alanlarda, kısaca ferdî ve içtimâî hayatın her alanında yönlendirip yönetmede esas aldığı ilke ve metotların tümü sünneti oluşturur.”³ Bu anlamıyla sünnet, Allah Resulünün dünya görüşünü yansıtır. Bir anlamda Allah’ın yeryüzünde uyulmasını istediği örnek insan yaşantısı modelini gösterir.

Peygamber’in (s.a.s.) Misyonu

Öncelikle ifade etmek gerekirse, bir beşer olarak son derece yumuşak huy- lu, ağır başlı, şefkatli, güler yüzlü, mütevazı, dürüst, ahbine bağlı ve sabırlı⁴ bir lider olarak da toplum fertleriyle tek tek ilgilenen, kolaylığı tercih eden, insanlar arasında eşitlik ve adalet ilkelerine son derece bağlı bir insan olan Peygamber’in (s.a.s.) gerçekleştirdiği İslam toplumu, esasen onun peygamberlik görevinin bir hedefi ve gayesi sayılmalıdır. Başka bir deyişle, O’nun esas gayesi, belli bir zaman, mekan, ırk ve kültür ayrımı gözetmeksizin tüm insanlık için geçerli, evrensel bir toplum modeli çizmek ve tatbikatını da mümkün olduğu ölçüde hayatında gerçekleştirmektir. Böyle bir İslam toplumunun oluşumunda, Kur’an’ın Peygamber’e (s.a.s.) tanıdığı haklar ve yetkiler son derece önemli ve dikkat çekicidir. Kur’an’da yüce Allah onu belli başlı şu niteliklerle tanıtmakta ve ona kendisini şu vasıflarla tanıtmamasını istemektedir:

Öncelikle kendisinin diğer insanlar gibi bir insan olduğu⁵, müjdeleyici ve uyarıcı olduğu⁶, müminler için bir örnek (numune-i imtisal) olduğu⁷, insanlar üzerine bir şahit olduğu⁸, insanlara Allah’ın ayetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten ümmî bir Elçi olduğu⁹, bildirilmektedir.

2 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, İstanbul, 1981, Kader, 3.

3 M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1993, s. 90.

4 Bkz. Tevbe, 9/128; Al-i İmrân, 3/159, Enbiyâ, 21/107.

5 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

6 Sebe, 34/28.

7 Ahzâb, 33/21.

8 Müzzemmil, 73/15.

9 Al-i İmrân, 3/164; Bakara, 2/129, 151; Cum’a, 62/2; A’raf, 7/157.

Kur'an'da bunların dışında Peygamber'in (s.a.s.) Allah'ın yoluna çağırıcı, öğüt verici, hidayet yolunu gösterici gibi vasıflarla nitelendiği de görülür. Bütün bu ayetler dikkate alındığında, Peygamber'in (s.a.s.) risalet görevinin şu noktalarda toplandığı görülür:

1. Vahyi tebliğ etmek:

*"Sana da Zikr'i (Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar."*¹⁰

2. Tebliğ ettiklerini beyân etmek (açıklamak):

*"... İnsanlara indirilen (Kur'an)ı açıklayasın diye Zikr'i indirdik; ta ki düşünüp öğüt alsınlar."*¹¹

3. Açıklanan hükümleri uygulamak:

*"Sonra seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Artık sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma!"*¹²

*"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmalarından sakın."*¹³

Kur'an'da yer alan bu ayetlerde, Hz. Muhammed'in (s.a.s.), insanlara Allah'ın vahiylerini ulaştıran, anlatan, açıklayan ve onları gerek fert, gerekse toplum bazında insan hayatına aktaran Allah'ın bir elçisi olduğu vurgulanmaktadır.

Kur'an'da Resûlullah'ın Konumu

Şu bir gerçektir ki, bir dinin peygamber olmadan insanlara ulaştırılması, anlaşılması, yerleşmesi mümkün değildir. Resulullah (s.a.s.) olmadan da İslam dininin doğru bir şekilde insanlığa aktarılmasını düşünmek mümkün değildir. Zira İslam sadece Kur'an'dan ibaret değildir; o, Resulullah'ın şahsında açıklanmış, hayata geçirilmiş ve bizzat onun öncülüğünde kurumlaşmış bir dindir. Resulullah (s.a.s.), bir taraftan Kur'an'ı tebliğ etmiş, bir taraftan onu beyan etmiş

10 Mâide, 5/67.

11 Nahl, 16/44.

12 Câsiye, 45/18.

13 Mâide, 5/49.

ve uygulamaya koymuş, diğer taraftan da Kur'an'ın değinmediği konularda tamamlayıcı rol üstlenmiştir. Bu açıdan, Resulüallah'ın ve dolayısıyla sünnetin dinde önemli bir yeri ve değeri vardır. Onun bu konumu, Kur'an'da çeşitli açılardan dile getirilmiştir. Buna göre 1) bazen Peygamber'e (s.a.s.) mutlak itaat etmeyi, Ona karşı çıkmamayı, Onun verdiği hükümlere boyun eğmeyi emreden¹⁴, 2) bazen Onun Kur'an'ı açıklamakla yükümlü olduğunu belirten¹⁵, 3) bazen helal ve haram kılma yetkisine sahip olduğunu bildiren¹⁶ ve 4) bazen de Müslümanların uyması gereken güzel bir örnek olduğunu gösteren¹⁷ ayetlerin Kur'an'da yer aldığı görülür.

Kuran'da yer alan bu ayetler açıkça gösteriyor ki, Resulüallah olmadan Kur'an'ı anlamak, dini tam olarak uygulamak mümkün değildir. Ayrıca Kur'an'ı açıklama ve yürürlüğe koyma yetkisini Peygamber'e (s.a.s.) tanımak ya da tanımamak da insanlara değil, yalnızca Allah'a ait bir yetkidir. Bu yetkiyi Allah Resulüne bizzat Allah'ın kendisi tanımıştır. Muhtelif gerekçelerle sünneti reddedip İslam'ın sadece Kur'an'la anlaşılması gerektiğini savunanların iddiası, dün olduğu gibi bugün de önyargılı ve gayri-i samimi bir anlayışın ürünü olmaktan öteye geçmez. Zira böyle bir anlayış Hz. Peygamber'in dindeki statüsünü, adeta bir "postacı" konumuna indirgemekten başka bir anlam ifade etmez. Oysa yukarıda zikrettiğimiz ayetler, böyle bir anlayışı kesin bir dille red-detmektedir.

Sünneti Anlama Çabaları ve Farklı Yaklaşımlar

Resulüallah'ın ve Sünnetin konumunu bu şekilde tespit ettikten sonra esas önemli sorun, bunların nasıl anlaşılması gerektiği sorunudur. Zira Sünneti anlama konusunda eskiden beri farklı bir takım yaklaşımların bulunduğu görülür. Bu tür anlayış farklılıklarının, Hz. Peygamber henüz hayatta iken dahi ortaya çıkabildiği, onun söyledikleri ve yaptıklarının sahabe tarafından farklı anlaşılabilirdiğini tespit etmek mümkündür. Nitekim Hendek savaşı sonrasında meydana gelen bir hadise, sahabenin hadisleri nasıl farklı anlayıp uyguladıklarını açıkça göstermektedir. Savaşın sonra Kureyza topraklarına hareket emri veren

14 Bkz. Al-i İmrân, 3/31-2; Nisâ, 4/13-4. Bkz. Mücâdele, 58/9; Nur, 24/54; Nisâ, 4/80, 59, 64-65; Ahzâb, 33/36.

15 Bkz. İbrahim, 14/4; Nahl, 16/44.

16 Tevbe, 9/29; A'raf, 7/157.

17 Ahzâb, 33/21.

Hız. Peygamber, bir an önce oraya varmayı arzu ettiğinden, “Hiç kimse Benû Kureyza’ya varmadan ikinci namazı kılmasın” demişti. Ancak yolda güneşin batmak üzere olduğunu gören sahabiler, Peygamberin (s.a.s.) bu sözünün ne anlama geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu sözden maksadın bir an önce hedefe varmak olduğunu dolayısıyla yolda namazın kılınabileceğini belirtirken, bir kısmı da sözün lafzına bakarak namazı ertelemek gerektiğini savunmuş ve vardıkları yerde namazı kaza etmişlerdir¹⁸.

Bir başka örnek olay da, Hız. Peygamberin bizzat huzurunda cereyan etmiştir. Rivayete göre, Peygamber (s.a.s.) bir gün namaz kıldırırken ansızın terliklerini çıkarıp yanına koyar. Bunu gören sahabiler de aynı şekilde terliklerini çıkarırlar. Namazı bitirince Peygamber (s.a.s.) onlara, terliklerini niçin çıkardıklarını sorar, onlar da: “Senin çıkardığını görünce biz de çıkardık” diye cevap verirler. Bunun üzerine o: “Cebrail bana geldi ve terliklerimin pis olduğunu haber verdi (ben bu nedenle çıkardım, peki siz niçin çıkardınız....)”¹⁹ buyurmuştur.

Hız. Peygamber hayatta iken ortaya çıkan bu tür yanlış anlayışlar, ona sorulmak suretiyle düzeltilebiliyordu. Ancak onun vefatıyla birlikte, anladıklarını doğrulama imkanı ortadan kalkmış, bu tür yanlış anlamaları düzeltmek için fakih sahabilere müracaat etmek durumunda kalmışlardır. Hız. Peygamber’den sonra sahabe arasında hadisleri anlama ve yorumlamada iki farklı yaklaşım, iki ayrı eğilimin baş gösterdiği görülür²⁰. Buna göre:

i) *Birinci Yaklaşım*: Hız. Peygamber’in sözlerini ve fiillerini değerlendirirken sevgi boyutunu dikkate alan duygusal yaklaşımdır. Bu anlayışı benimseyenler arasında Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr ve Ebû Zerr gibi seçkin sahabiler bulunmaktadır. Bunlar onun her davranışını sünnet olarak görmüşler, ona ait bir sözün ‘ne demek istediğini’ ve ‘neyi amaçladığını’ değil, zahiri neyi ifade ediyorsa onu dikkate alarak ona göre amel etmişler, onun o söz ile her yaptığını harfiyen tatbik etmeye meyyal olmuşlardır²¹. Mesela bu temayülün en önemli temsilcisi olan Abdullah b. Ömer, Peygamber’in (s.a.s.) beşerî ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı davranışlarına ve hatta cibillî olan ha-

18 Müslim, Cihâd, 23.

19 Ebû Davud, Salât, 87; Dârimî, Salât, 103.

20 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997, s. 47.

21 Bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, s. 155.

reketlerine bile harfiyen uymayı kendisi için bir zorunluluk olarak görür ve uygulamaya çalışırdı. Öyle ki, seferde onun konakladığı yerde konaklar, namaz kıldığı yerde namaz kılardı. Hz. Peygamber'in yolculuk esnasında dinlendiği ağacın kurumaması için dibine su dökerdi²². Yine o, yolculuk esnasında bir yere geldiğinde kavis yapmış, bunu neden yaptığı kendisine sorulduğunda ise: "Neden yaptığımı bilmiyorum. Ancak Allah Resulünün böyle yaptığını gördüm, ben de böyle yaptım" karşılığını vermiştir²³. İbn Ömer bu tür davranışlarında o kadar ileri gitmiştir ki, onu gören birisinin bu halinden dolayı onda 'delilik' olduğu zannına kapılabileceği²⁴, onu yakından tanıyanlarca ifade edilmiştir.

Şunu belirtmeliyiz ki, İbn Ömer yaptığı bu hareketleri sünnete ittiba adına, sünnet olarak yapmamıştır. Onun bu davranışları, Resûlullah'ı çok seven bir Peygamber âşığının, ona karşı duyduğu tarifi imkansız bir aşk, şevk ve hasretin tezahüründen başka bir şey değildir. O ve onun gibilerde görülen bu temayülü, dinî bir mahiyet içerisinde ve kendilerini bağlayıcı bir sünnet olarak görüp sünnet adına yaptıkları diye değil, daha çok sevgi boyutu ön plana çıkartılmış duygusal bir yaklaşım ve samimi bir gönül bağı olarak izah etmek mümkündür²⁵.

ii) *İkinci Yaklaşım*: Hz. Peygamber'e ait söz veya davranışın kaynağının neye dayandığını, hedef ve maksadının ne olduğunu, onu hangi ortam ve şartlarda söylediğini, bağlayıcı olup olmadığını kavramaya çalışan yaklaşımdır. Bir başka ifadeyle, Hz. Peygamber'in ne dediğini değil, ne demek istediğini araştırmak, duyduğu her rivayeti olduğu gibi kabul etmeyip her hadisi sünnet kategorisine sokmamaktır. Bu eğilimde olanlar arasında ise Hz. Aişe, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas gibi sahabiler yer alır. Nitekim Hz. Ömer, bazen Hz. Peygamber'in bizzat tatbik ettiklerinden ziyade, onun gözetmiş olduğu illet ve maksatları dikkate alarak değişen şartlar çerçevesinde veya maslahata uygun bir şekilde farklı uygulamalar ortaya koyabilmiştir. Mesela müellefe-i kulûba zekattan pay vermemesi²⁶ ve hataen öldürmelerde diyeti, katilin akrabalarına (âkileye) değil de divan ehline yüklemesi²⁷, fethedilen Irak

22 İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kahire, 1970, III/341.

23 Ahmed b. Hanbel. II/32: Heysemî. *Mecmeu'z-Zevâid*, Beyrut. 1982. I/174.

24 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/144; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Beyrut, trz., I/39.

25 Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 189-90.

26 Erul, *a.e.*, s. 407.

27 Yusuf el-Kardavî, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mansûra, 1990, s. 133-4 (Bu eser, Bünyamin Erul tarafından "Sünneti Anlamada Yöntem" (Kayseri, 1991) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

topraklarının mücahitlere dağıtılmasına karşı çıkması²⁸ gibi uygulamalar bunun gibidir. Yine zaruret prensibinden hareketle kıtlıkta veya açlıktan dolayı hırsızlık yapan kimselerin ellerini kesmemesi²⁹, ödeme gücü bulunmayan zimmîleri cizyeden muaf tutması ve hatta onlara beytülmalden yardım etmesi de onun maslahat ve maksadı gözettiğini göstermektedir³⁰.

Hz. Aişe de Hz. Peygamber'in ne dediğini veya ne kastettiğini dikkate alarak, birinci temayülün öncüleri sayılan Ebu Hureyre ve İbn Ömer'in bazı rivayetlerini tashih etmiş, yanlış anlamaları düzeltmiş ve sünnet olarak değerlendirilen bazı fiillerin sünnet olmadığını belirtmiştir. Mesela "Ev, kadın ve at uğursuzdur" şeklindeki bir rivayete karşı çıkararak "Allah'a andolsun ki, o asla böyle bir şey söylememiştir" der ve Allah Resulünün, cahiliye ehlinin bu üç şeyi uğursuz saydığını söylediğini, ancak bunu işitenlerin rivayeti eksik duyup naklettiklerini ifade eder³¹. Sahabe içerisinde bu temayülde olanların anlayış ve uygulamalarına ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür³².

Bütün bu örnekler gösteriyor ki, daha sahabe döneminden itibaren sünnetin anlaşılması ve yorumlanması konusunda farklı bir takım yaklaşımlar Müslüman kamuoyunu meşgul etmiştir. Esasen bütün bunlar söz konusu problemin yegane sebebi de değildir. Ancak problemin en önemli yönünü teşkil ettiği bir vakıadır. Bir çok kişi bir çok şeyi sünnet namına yaparken, başkaları yapmadığı için de, bu kanaatta olanlarca kınanmaktadır. İslâm alimleri konuya net olmamakla birlikte açıklama getirdikleri halde, bunların yeterince hayata geçirilememiş olduğunu görmekteyiz. Zira İslâm'ın bir yandan evrensel ve kıyamete kadar baki olmasını övünerek savunurken, diğer taraftan da -ayrıntılarını biraz sonra açıklayacağımız gibi- asırlar öncesi hayat şartlarını dikkate almadan, her şeye şeklen ve aynen uyulması gerektiğini söyleyeceğiz, bu, doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. İşte bu sorunun çözümü için öncelikle Rasûlullah'ın (s.a.s.) hayatının çok iyi bir şekilde etüt edilmesi gerekir.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber her insan gibi bir anne-babadan dünyaya gelmiştir. Normal bir insan gibi bir toplum içinde büyümüş, o toplumun yaşadığı hayatı yaşayarak, şirkin dışında yemek, içmek, gezmek, giyinmek ve ticaret

28 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 28-9.

29 *Muvatta'*, Akdiye, 38.

30 Bu konuda daha fazla örnek uygulama ve değerlendirme için bkz., Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 407-410.

31 Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 104.

32 Bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 264-286.

yapmak gibi beşerî hayatın bütün gereklerini kırk yaşına kadar yerine getirmiştir. Bundan sonra mukaddes bir görev yüklenmiş ve vahye mazhar olmuştur. Tebliğinde kendisine inananlara telkin ettiği temel iman formülünde, kendisinin “kulluk” ve “peygamberlik” gibi iki önemli sıfatının bulunduğunu talim ettirmiştir. Üstelik kulluğunu da daha önce zikretmiştir³³.

Hz. Muhammed (s.a.s.), Kur’an’da, bir insan olmakla birlikte kendisine vahyedilen³⁴, insanları müjdeleyici, uyarıcı³⁵, Allah’ın yoluna çağırıcı³⁶, iyiliği emredip kötülükten sakındırıcı³⁷ ve aynı zamanda onlar üzerinde bir şahit olmak üzere gönderilmiş Allah’ın bir elçisi diye nitelendirilmektedir³⁸. Bu vasıflar dikkate alındığında Hz. Muhammed’e (s.a.s.), Allah’ın bir elçisi olarak “tebliğ” ve “beyan” görevinin verildiği ve bu konuda O’na uymanın kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurur:

*“Biz her peygamberi mutlaka kendi kavminin dili ile gönderdik ki, onlara (kendilerine indirileni) açıklasın.”*³⁹ *“Sana da Zikr’i (Kur’an) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar.”*⁴⁰

İşte Peygamber’in (s.a.s.) bu niteliği, Kur’an’ın deyişiyle “itaat olunması⁴¹, ittiba edilmesi”⁴² gereken yönüne işaret eder. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’nin de ifadesiyle, Peygamber’in (s.a.s.) mutlaka uyulması gereken yönü, Onun risalet görevinin tebliğine yönelik sözlü ve fiili yönüdür⁴³. Esasen Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinin çoğunun risaletle ilgili olduğu da bilinmektedir. İşte İslam’ın tarif ve talim ettiği ve inanılmasını zorunlu kıldığı “Peygamberin” vasıfları bunlardır.

Bununla birlikte Onun “beşerî” dediğimiz bir başka yönü daha vardır ki, Resulüallah’ı ve onun sünnetini doğru anlayabilmek için, bu ayrımın mutlaka yapılması ve asla göz ardı edilmemesi gerekir. Bu konuda Kur’an’a baktığımız-

33 Sakallı, “Hüdât Sünnet-Zevâid Sünnet Ayırımı”, s. 40.

34 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

35 Sebe’, 34/28; Bakara, 22/119; Mâide, 5/19; A’râf, 7/184 vd.

36 Ahzâb, 33/46.

37 A’râf, 7/157.

38 Müzzemmil, 73/15; Ahzâb, 33/45; Feth, 48/8.

39 İbrahim, 14/4.

40 Nahl, 16/44.

41 Nisâ, 4/59, 64, 80; Nûr, 24/54.

42 Al-i İmrân, 3/31-32.

43 Huccetullahi’l-Bâliğa (Çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1994, I/471.

da, Onun bir resul olmasının yanında diğer insanlar gibi bir beşer olduğu özellikle vurgulanmaktadır: “*De ki, ben de sizin gibi bir insanım; ancak bana ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor.*”⁴⁴ Yine “*De ki, Rabb’imi tenzih ederim; ben peygamber olan bir insandan başka bir şey miyim?..*”⁴⁵ Bu ve buna benzer ayetler, açıkça Hz. Peygamber’in insan üstü bir varlık veya melek olmadığını vurgularken, beşerî bir yönünün de bulunduğunu hatırlatmaktadır.

Hz. Peygamber de çeşitli vesilelerle kendisinin bir beşer olduğunu, yanılabilirliğini, zahire göre hüküm verdiğini hem söylemiş, hem de bizzat toplumda yaşayarak göstermiştir. Nitekim namazda yanıldığı bir gün söylediği şu sözler bu doğrultudadır: “*Ben de sizin gibi bir insanım. Sizlerin unuttuğu gibi ben de unutabilirim. Eğer unuttuğum olursa bana hatırlatın.*”⁴⁶ Ayrıca ümmetine örnek olma noktasında, aralarında anlaşmazlık bulunan iki kişi arasında hüküm verirken de bir beşer olduğunu vurgulayarak kendisine arz edilen delillere göre hüküm vereceğini belirtmiştir⁴⁷. Diğer taraftan bir beşer olduğunu hatırlatmakla kalmayarak, bunu bizatihi hareket ve tepkileriyle de göstermiş; oğlu İbrahim’in vefatı sonrasında sahabenin bile hayretini mucip kılan ağlamasını izah ederken “*Ben de bir insanım; gözler yaş akıtır; kalp huşu duyar; şu var ki, biz Rabb’i(mizi)n hoşlanmayacağı bir söz söylemeyiz.*” buyurmuşlardır⁴⁸. Bir başka hadislerinde, kendi “*re’yunin* (görüşünün)” de diğer insanlarınki gibi yanılabilirliğini veya isabet edebileceğini, ancak “*Allah buyurdu ki...*” dediği zaman asla hata etmeyeceğini ve bu konuda masum (korunmuş) olduğunu açıkça belirtmiştir⁴⁹.

Kendisini “*ben ancak bir kulum*” diye vasıflandıran Hz. Peygamber “*kulun yediği gibi yer, içtiği gibi içerim, oturduğu gibi de otururum*” buyurmuşlardır⁵⁰. Tevazunun en güzelini göstererek “*siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz*” diyerek⁵¹ kendisinin asla yanılmadığı, hata yapmadığı, değiştirmedığı ve herkesten daha iyi bildiği konuların tebliğ ve risaletini ilgilendiren konular olduğunu açıklamak istemiş⁵² ve uygulamalarıyla da bunu göstermiştir.

44 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

45 İsrâ, 17/94.

46 Buhârî, Salât, 31; Müslim, Mesâcid, 90-94; *Ebû Dâvud*, Salât, 189-190; Nesaî, Sehv, 25 vd.

47 Buhârî. Şehâdât, 27; Müslim, Kadiyye, 4; *Ebû Davud*, Akdiye, 7 vd.

48 İbn Sa’d, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1968, I/142; Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Beyrut, trz., I/345.

49 İbn Mâce, Ruhûn, 15; Ahmed b. Hanbel, I/163; Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, I/346.

50 Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, I/341.

51 Müslim, Fedâil, 140-141.

52 Buhârî, İman, 13; İ'tisâm, 5; *Muvatta'*, Siyam, 13.

Bu ve buna benzer daha bir çok rivayet, Hz. Peygamber'in normal bir insan gibi davrandığını, sahabenin de bunu böyle anladığını, tereddüde düştükleri durumlarda derhal kendisine müracaat ederek konuyla ilgili hükmü sordukları anlaşılmaktadır⁵³. Zira kendilerinin giydiğini giyen, yediğini yiyen, kendileri gibi ev işleriyle uğraşan... bir peygamberin hangi fiil ve sözlerinin teşrî nitelikli olduğunu anlamak, ya ona bu şekilde bizzat sormakla ya da hal karinelerinden, daha açık bir ifadeyle, onun ısrarla emredildiğini ya da yasaklandığını vurgulamasıyla mümkün olabilecektir. Bununla birlikte Abdullah b. Ömer'in liderliğini yaptığı bir gurup sahabî, Peygamber'in (s.a.s.) her hareket ve sözünün uyulması gerekli birer hüküm olduğu doğrultusundaki anlayışlarını, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetlerinin bir ifadesi olarak anlamak en uygun yol olsa gerektir. Zira buna karşın, Hz. Ömer gibi Peygamber'e (s.a.s.) son derece yakın bir sahabinin, insanlar kutsiyet atfederler endişesiyle Rıdvan biatinin yapıldığı ağacı kestirmesi, Peygamber'in (s.a.s.) beşerî yönünü çok iyi kavradığını gösterir.

Bütün bu bilgilerden sonra şunu özellikle bir kez daha vurgulamak gerekir ki, Hz. Peygamberin sözlerinin ve fiillerinin, kimi zaman farz, kimi zaman haram, kimi zaman da mendup ve mübah bir hükme delalet etmesi kesindir. Kur'an'ın da belirttiği gibi, O üsve-i hasene'dir; insan hayatında örnekliği bulunmayan hiç bir alan yoktur. Ancak bu örneklik, bazen mutlaka ittibas (uyulması) gerekli, bazen de uyulması mübah olan bir örneklik düzeyinde tezahür edebilmektedir.

Sünnetin Günümüze Taşınması

Peygamberin (s.a.s.) misyonunu ve yaşantısını bu şekilde ortaya koyduktan sonra, asıl önemli sorun bu bakış açısıyla sünnetin günümüze taşınması sorunudur. Hiç şüphesiz on dört asır önce yaşanmış bir hayatı aynen ve olduğu gibi günümüze aktarmanın imkanı yoktur. Bu tıpkı bir nehrin akan sularının geri dönmesinin imkansızlığı gibidir. Bununla birlikte nehrin devamlılığını sağlayan bir gerçek vardır ki, işte bizim için önemli olan akan suyun kendisi değil, nehre devamlılığı sağlayan, nehrin nehir olmasını temin eden bu iksirdir.

⁵³ Bu konudaki örnekler için bkz. Sakallı, "Hüdâi Sünnet-Zevâid Sünnet Ayırımı", s. 45-7.

Tarihten günümüze sünnetin anlaşılması konusunda yaşanan temel problem, onu kendi gününe taşıyan, anlayan ve yorumlayan insanların bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bırakın sünneti, hatta Kur'an'dan bile, eğer isterseniz aynı konuda birbirine zıt sonuçlar çıkarabilirsiniz. Bu, vahyin kendi içerisinde çelişkiler taşıdığı anlamına gelmez; aksine bu sizin elinizde sağlıklı ölçütler olmadığını, sağlam ve tutarlı bir metodolojiye sahip olmadığımızı gösterir.

Sünneti doğru anlamada ya da yorumlamada, öncelikle onun gerçekleştirilmeye çalışıldığı amaçlarla, bu amaçlara ulaşmada ona yardım eden yerel (anlık) ve tarihsel etkenleri birbirine karıştırmamak gerekir. Sünneti ve onun sırlarını anlamada önemli olan sabit ve devamlılık arz eden hedeflerdir. Vasıtalar ise, çevre, dönem veya örf gibi unsurların farklılığı ile kimi zaman değişkenlik arz edebilir⁵⁴. Burada hemen belirtmek gerekir ki, bu, sünnetin tümü için geçerli genel bir ilke değildir; değişkenlik arz edenlerle daha çok, Rasulüllah'ın sözleri ve davranışları içerisinde varlığıyla hükmün var olacağı, yokluğuyla da hükmün kalkacağı bir illete (sebebe) dayalı olanlar kastedilmektedir. Bunu tespit edebilmek ise, derin bir fikhî anlayışa, hassas bir bakış açısına, tüm nassları kapsayan ilmî bir birikime, şeriatin maksatlarına ve dinin hakikatlerine iyice nüfuz eden derinlikli bir idrake ihtiyaç duymaktadır⁵⁵.

İslamî ilimlere vakıf olan herkes bilir ki, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olan esaslardan biri, hiç şüphesiz nüzul (ayetlerin iniş) sebeplerinin bilinmesidir. Tarihte nüzul sebeplerini bilmenin ne kadar önemli olduğunu gösteren ibret verici olaylar vardır. Sözelimi, müşrikler hakkında inen ayetleri Müslümanlara tatbik etmeye kalkan Haricîlerin zihniyeti bunun önemini gösterir. O halde Kur'an'ı anlamak için nüzul sebeplerini bilmek ne kadar gerekli ise, sünnetin de doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için vürud sebeplerinin (hadislerin söylendiği ortam ve şartların) da son derece iyi bilinmesi gerekir. Zira Hz. Peygamber'in bazı hadislerinin, kimi zaman bölgesel, cüz'i ve anlık problemlere çözümler getirdiği görülür. Bu durumda neyin cüz'î, neyin küllî olduğunun mutlaka anlaşılması gerekir. Bu nedenle hadislin siyakına, ilgili hususlara ve sebeplere bakmak, sünnetin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Konuyla ilgili olarak vereceğimiz örnekler meramımızı daha iyi bir şekilde dile getirecektir. Mesela:

54 Yusuf el-Kardavi, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s. 140.

55 A.e., s. 125.

i) “Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz”⁵⁶ hadisi:

Bazı kimseler, Hz. Peygamberin bu hadisini hangi bağlamda, hangi sebebe binaen söylediğine bakmadan, her halükarda onun dünya işlerine karışmadığı, dünya işlerinin tanzim ve düzenini insanların serbest iradelerine bıraktığı şeklindeki bir anlayışı yayma çabası içerisinde olmuşlardır⁵⁷. Acaba hadisin kastettiği mana bu mudur? Şunu hemen belirtmek gerekir ki, peygamber göndermenin amacı, yalnızca ahirete yönelik ilahî yasaları insanlara bildirmek değil, en az bunlar kadar insanların dünyevî hak ve yükümlülüklerine ilişkin esasları tanzim etmek de onların temel görevlerindedir. Nitekim Kur’an’da: “*Andolsun ki, peygamberlerimizi belgelerle gönderdik. İnsanların doğru hareket etmeleri için peygamberlere Kitabı ve mizanı indirdik.*”⁵⁸ “*Sonra seni, dinde bir şeriat sahibi yaptık. Sen ona uy, bilmeyenlerin isteklerine uyma!*”⁵⁹ “*İnsanlar arasında, Allah’ın indirdikleriyle hüküm ver! Onların arzularına uyma! Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni şaşkınlıklarından da sakın!*”⁶⁰ “*Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet! Dünyadan da nasibini unutma!..*”⁶¹ Bunların dışında Kur’an ve sünnetin nasslarında, dünya ve ahiret ayırımı yapmadan insanın tüm yaşantısını kuşatacak mahiyette genel ya da özel nitelikli bir çok prensibin yer aldığı da görülür. Bu nedenle yüce Allah dünyevî ve uhrevî ayırımı yapmaksızın Peygamberini insanlara şöyle takdim eder: “*Andolsun ki Allah’ın peygamberinde sizin için, Allah’a ve ahiret günü(ne kavuşmayı) arzu eden ve Allah’ı çokça anan kimseler için güzel bir örnek vardır.*”⁶²

O halde hadisteki “siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz” ifadesini bize doğru bir şekilde açıklayacak olan, onun söylendiği ortam ve söyleniş sebebi- dir. Buna göre, Peygamber (s.a.s.) Medine’de ziraatla meşgul olan ve hurma aşılması yapan sahabileré, uzman olmadığı halde zannına dayanarak aşılama yapılmaması önerisinde bulunmuş. Aşılama yapmayanların hurmalarının verimsiz olduğunu görünce de: “*Ben zannımca, daha iyi olacağını sandım. Sizler*

56 Müslim, Fedâil, 139-141.

57 Zâkir Kadiri Ugan. “*Dinî ve Gayri Dinî Rivâyetler*”. Dârülfünûn İlähiyat Fakültesi Dergisi. İstanbul, 1926, s. 189.

58 Hadîd, 57/25.

59 Câsiye, 45/18.

60 Mâide, 5/49.

61 Kasas, 28/77.

62 Ahzâb, 33/21.

dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz” demiştir. Bu münferit hadiseye bakarak, parçacı bir yaklaşımla bu tür bir ifadeyi genel bir anlayışa teşmil etmek, sünnetin doğru anlaşılması ve güncelleştirilmesi adına fevkalade yanlış sonuçlar doğuracaktır.

ii) “*Bir kadın ancak beraberinde mahremi olduğu halde yolculuk yapabilir*”⁶³ hadisi:

İlk bakışta kadının mahremi olmadığı halde yolculuğunun yasaklandığı anlaşılan bu hadisin de doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için söyleniş sebebine yani illetine bakmak gerekir. Buradaki yasağın illeti, Peygamberin (s.a.s.) yaşadığı dönemde binek hayvanlarıyla yerleşim bölgelerinden oldukça uzak sahra ve çöllerde mahremsiz yapılacak yolculuktan duyulan korkudur. Bu illetin ortadan kalkması durumunda, illete bağlı olarak yasağın da kalkması mümkündür. Nitekim günümüzde güvenli bir ortamda birkaç saat içerisinde yüzlerce kilometre yol kat eden uçaklar, trenler ve otobüslerde kadının yalnız başına yolculuğunu engelleyecek herhangi illet bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir ortamda kadının yalnız başına yolculuk yapması sünnete muhalif bir davranış olarak da değerlendirilemez. Hz. Peygamberin: “*Bir kadının Hire’den kalkıp, yanında kocası olmaksızın Kabe’ye kadar tek başına geleceği zaman yakındır*”⁶⁴ buyurması da, bu yasağın yol güvenliğinden emin olmama illetine binaen konulmuş olduğunu göstermektedir.

iii) Tıbb-ı Nebevî’ye ilişkin hadisler:

Hz. Peygamber buyuruyor ki, “*Kendisiyle tedavi olduğunuz şeylerin en hayırlısı, hacamat ve buhur köküdür.*”⁶⁵ “*Size şu Hind ağacını tavsiye ederim. Çünkü onda yedi şifa vardır..*”⁶⁶ ve “*Size şu kara daneyi (çörek otunu) tavsiye ederim. Çünkü sâh hariç, her derde deva vardır. Sâh ise ölüm demektir.*”⁶⁷

Bazı alimlerin de belirttiği gibi⁶⁸, Hz. Peygamber’in tedavi amacıyla tavsiye ettiği bu şeyler, Peygamber’in (s.a.s.) dönemine mahsus tedavi vasıtalarıdır.

63 Buhârî, Tefsîr, 4; Sayd, 26; Savm, 67; Müslim, Hacc, 413-424; *Muvatta*, İsti’zân, 37; Dârimî, İsti’zân, 46.

64 Buhârî, Cezâu’s-Sayd, 26.

65 Ahmed b. Hanbel, III/107; el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Beyrut, trz., IV/208.

66 Buhârî, Tıbb, 10, 21; Müslim, Selâm, 28.

67 Tirmizî, Tıbb, 5; İbn Mâce, Tıbb, 6; Ahmed b. Hanbel, VI/138.

68 Kardavî, *Keyfe Netuâmel mea’s-Sünne*, s. 140.

O dönemin bu konudaki kültürel durumunu yansıtır. O çağda yaşamış Peygamber'in (s.a.s.) bu vasıtaları kullanmış olması da son derece tabii bir durumdur. Zamanın geçmesi ya da ortamın değişmesiyle bu vasıtaların da değişmesi mümkündür. Burada değişmeyen tek şey maksat ve hedeftir. Nebî'nin (s.a.s.) bu vasıtaları kullanarak gerçekleştirmek istediği maksat ise, insan sağlığını ve yaşamını, vücudunun gücünü ve sağlamlığını, yorulduğunda dinlenme, acıktığında doyma ve hastalandığında da tedavi olma hakkının bulunduğunu ve bu hakkı kullanmanın gereğini vurgulamaktır. Dolayısıyla bu hadislerde Peygamber (s.a.s.), bu vasıtalarla bizleri bağlamak ya da dondurmak amacını gütmeyeği gibi, tedavi amacıyla başka vasıtaların kullanılması gerektiğine de işaret etmiştir.

Nitekim Kur'an'da yer alan şu ayetin de bu doğrultuda değerlendirildiği görülür:

*"(Ey İnsanlar!) Onlara (düşmanlarınıza) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve başka sizin bilmediğiniz Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutasınız..."*⁶⁹

Arap diline vakıf, dini bilen hiç kimse, ayette söz konusu edilen düşmana karşı kuvvet hazırlamayı, her dönemde mutlaka atlarla yapılması gereken bir davranış olarak anlamamıştır. Bilakis asrımızın atlarının tanklar, zırhlı araç, geç ve silahlar olduğu herkesin malumudur ve tabii olarak ayet de bu şekilde anlaşılmalıdır⁷⁰. Ayrıca hadislerde cihat için at yetiştirmenin ve bulundurmanın⁷¹ ve yine savaşta Allah yolunda ok atmanın faziletinden bahseden hadislerin⁷² de, bu doğrultuda anlaşılması gerektiği konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur⁷³.

iv) Misvak kullanmak konusundaki hadisler:

Bu konuda Hz. Peygamber'in "*geceleyin kalkınca misvak ile dişlerini temizlediği*"⁷⁴ ve: "*Ümmetime zor geleceği endişesi olmasaydı, mutlaka misvak kullanmalarını emrederdim*"⁷⁵; "*Misvak, ağız temizleyici ve Rabbi hoşnut edici-*

69 Enfâl. 8/60.

70 Bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, III/528.

71 Buhârî, Cihâd, 43; Müslim, İmâre, 93.

72 *Nesâî*, Cihâd, 43; *Ahmed b. Hanbel*, IV/386.

73 Kardavi, *Keyfe Netaâmel mea's-Sünne*, s. 140.

74 Buhârî, Vudû', 78; Teheccüd, 9; Müslim, Tahâret, 46.

75 Buhârî. Temennî, 9; Müslim, Tahâret, 42; Ebû Dâvud, Tahâret, 25 vd.

dir”⁷⁶ buyurduğu nakledilir. Söz konusu bu hadislerde geçen ‘misvak’ ifadesinden maksat, acaba misvakın bizzat kendisi midir? Yoksa o dönemde diş temizliği için en kolay ve en uygun araç olduğundan mı tercih edilmiştir?

Günümüz İslâm alimlerinden Kardâvî’ye göre misvakın, kolay bulunamadığı toplumlarda, “*diş fırçası*” gibi son derece bol ve kolay bulunan ve milyonlarca insana yetecek bir aletle değiştirilmesinde herhangi bir sakınca yoktur⁷⁷. Nitekim bazı fakihler de benzer görüşleri ileri sürmüşlerdir. Meşhur hadis şârihi Nevevî der ki: “*Ağızdaki koku vb. değişikliği giderecek bez parçası ve parmaklar gibi herhangi bir şeyle dişlerin temizliği yapıldığı takdirde, misvaklama gerçekleşmiş olur. Bu görüş, aynı zamanda İmam Ebu Hanife’nin de görüşüdür.*”⁷⁸ Dolayısıyla her ne kadar misvakla dişlerin temizlenmesi mümkün ve hatta daha tabii bir yöntem olsa da, bugün son derece yaygın ve diş sağlığına zararı bulunmayan diş fırçalarıyla dişlerin temizlenmesini de aynı gayeyi gerçekleştirmek üzere kullanılan bir vasıta olarak görmek mümkündür. Hatta denebilir ki, Peygamber’in (s.a.s.) sünnetine uymak niyetiyle yapıldığında, sevap kazanılması da ümit edilir.

v) Sofra adabıyla ilgili hadisler:

Sofrada tabağın ve parmakların yalanmasının fazileti hakkında nakledilen hadisler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim Buhârî ve Müslim, İbn Abbas’tan rivayetle Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu naklederler: “*Sizden birisi yemek yediğinde, parmaklarını yalamadıkça veya yalatmadıkça silmesin.*”⁷⁹ Ayrıca Müslim, Ka’b b. Mâlik’ten şöyle nakleder: “*Resulüllah’ı üç parmağıyla yerken gördüm. Bitirdiğinde ise onları yaladı.*”⁸⁰ Yine Câbir’den, Resulüllah’ın, parmakların ve tabağın yalanmasını emredip, “*Sizler, bereketin yemeğin neresinde olduğunu bilmezsiniz*” buyurduğu rivayet edilmektedir⁸¹.

Şüphesiz bu hadislerin sadece lafızlarına bakan birisinin onlardan ancak, üç parmakla yenilmesinin, yenildikten sonra yalanmasının ve tabağın yalanarak sıyırılmasının bir sünnet olduğunu anlaması gayet tabiidir. Belki de o kişi bundan dolayı, kaşık ve çatala yiyen birisine hoşgörüyle bakmayacaktır. Zira ona göre bu darvanış, açıkça sünnete muhalefettir.

76 Buhârî, Savm, 26; Nesaî, Tahâret, 4; İbn Mâce, Tahâret, 7; Dârimî, Vudû, 19.

77 Kardavi, *Keyfe Netaâmel mea’s-Sünne*, s. 141.

78 Şeyh Abdullah el-Bessam, *Neylû’l-Meâib*, I/40.

79 Muhammed Fuad Abdulbakî, *el-Lü’lûü ve’l-Mercân*, Kahire, trz.. III/19.

80 Müslim, Eşribe, 18.

81 A.y.

Oysa bu hadislerden çıkarılacak doğru anlayış ise, Peygamber'in (s.a.s.) son derece mütevazı oluşu, Yüce Allah'ın yemeklerdeki nimetini takdir edişi ve ondan en küçük bir tanenin bile zayi olmaması için gösterdiği titizliktir. Nitekim o, terk edilen bir lokmanın ancak şeytana terk edildiğini ifade etmektedir⁸². Bu aynı zamanda psikolojik, ahlakî ve iktisadî bir terbiyedir. Zira eğer Müslümanlar bu günün şartlarında buna uygun davranmış olsalardı, her öğün binlerce ton yiyecek artığının çöplere atıldığına şahit olmayacaktık. İşte hadisin vurgulamak istediği hakikat bu anlayıştır⁸³.

Konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür⁸⁴. Ancak tüm bunlara dayanarak şunu söyleyebiliriz ki; bir müslüman için, dinî ve dünyevî ayrımı gözetmeksizin, Peygamber'in (s.a.s.) her alanda örnekliliği kaçınılmazdır. O'nun gönderiliş amacı kendisine verilmiş olan risalet görevinin insanlığa ulaştırılması ve bu amaç doğrultusunda bir toplumsal yapının kurulmasıdır. Bu amaçla söylediği sözler ve yaptığı uygulamalar, kimi zaman farz, kimi zaman haram, kimi zaman müstehab ve kimi zaman da mübah diye nitelendirilen hükümlere kaynaklık etmektedir. Bu durum, Kur'an'ın buyrukları doğrultusunda, Hz. Peygamber'e itaatin ve onu örnek edinmenin bir gereğidir.

Ancak Peygamberin (s.a.s.) sünnetini anlarken ya da günümüze aktarırken, hangi hükümlerin sabit, hangilerinin değişken olduğunun iyi tespit edilmesi gerekir. Sünnetin içerisinde ibadetle alakalı uygulamalarımızda olduğu gibi şeklen de olsa zaman ve ortamın şartlarına göre değişmeyen hükümlerin yanında, belli bir hikmet ve maksada binaen yasaklanmış ya da emredilmiş birtakım hükümler de vardır ki, bunlar zamanın ya da ortamın değişmesiyle değişmesi mümkün olan uygulamalardır. Doğrusu bu tür değişken hükümlerin tespitinin derin bir fikhî anlayışa sahip uzman kişilerce yapılması gerektiği de son derece aşikardır.

82 Ebû Davud, Et'ime, 50.

83 Kardavi, *Keyfe Netaâmel me'a's-Sünne*, s. 143.

84 Örnekler için bkz. Kardavi, *a.e.*, s. 144-54.